

KÜRESELLEŞME: BİR DEĞERLENDİRME

Kuter ATAÇ

(Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, 06532 Ankara)

Özet:

Bu yazıda gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme bağlamında dünya ekonomisi ile bütünleşmeleri incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin bütünleşmeyi sağlayacak dış ticaret, uluslararası mali fon akımları ve yabancı sermaye yatırımlarında önemli sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Bu sorunlar çözülmediği sürece gelişen ülkelerin küreselleşme sürecinden yarar sağlaması beklenemez.

Abstract:

Globalization: An Assessment

In this paper the integration of developing countries to the world economy is examined in the context of globalization. Developing countries have important problems in international trade, international financial flows and foreign investments which are the only ways to the integration. Unless these problems have been solved, developing countries are not be able to reap the benefits of the globalization process.

I. Giriş:

1970'li yılların başından günümüze kadar geçen süre içinde gerek iktisat teorisinde ve gerekse iktisat politikalarında öncesine göre farklı yaklaşımların ortaya çıktığı görülmektedir. Bretton Woods Sisteminin yıkılması, Keynesçi Yaklaşım ve politikaların yerlerini Neo-Liberal görüşlere bırakması piyasa üstünlüğünün ön plana çıkarılmasına, deregülasyon ve özelleştirme ile ekonomide devletin küçültülmesi çabalarına yol açmıştır. Neo-Liberal görüşlerin hakim olduğu bu dönemde ortaya çıkan iktisadi sorunların

Anahtar Sözcükler: Bütünleşme, eşitsizlik, serbestleşme, küreselleşme.

Keywords: Integration, inequality, liberalization, globalization.

aşılmasında serbestleşme (Liberalization) temel olmuştur. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ortamda küreselleşme gündemin ilk sırasına yerleşmiştir. Taraftarlarına göre küreselleşme kaçınılmazı mümkün olmayan, ve kesinlik kazanmış bir eğilimdir. Bu görüşe karşı çıkanlar küreselleşmenin dünyada ilk defa ortaya çıkan bir süreç olmadığını ve bu sürecin abartıldığını, önemi ve sonuçları bakımından bir yenilik olmadığını, açıklayıcılıktan çok ideolojik yönünün ağır bastığını ileri sürmektedirler. Diğer bir görüş ise küreselleşmenin abartıldığını, ancak ortaya çıkan gelişmelerin kurumsal ve işlevsel sonuçları olabileceğini, dünyada ortaya çıkan yapının Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika'dan oluşan ve uluslararası bir nitelik kazanmış üç kutuplu yapı olduğunu ileri sürmektedirler (Tonak, 2000, s.29) (Hirst, ve Thompson, 1998, s.28).

İktisadi açıdan bakıldığında küreselleşmeyi ulusal ekonomilerin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi olarak ele almak mümkündür. Ancak burada vurgulanması gereken nokta bu bütünleşme sürecinin serbestlik temelinde oturduğudur. Küreselleşme süreci bu nedenle ulusal ekonomi ve iktisat politikalarının ağırlıklarını kaybettikleri bir süreç olarak ortaya konulmaktadır (Khor, 2000, s.3). Ulusal ekonomiler ve ulusal politikaların önem ve ağırlıklarını kaybetmelerine ve bunların yerine uluslararası kurumların geçmelerine neden olmaktadır. Bu yazının amacı küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler açısından eleştirel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bunun yapılması gereklidir. Çünkü taraftarları küreselleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu ve bu sürecin dünya ölçeğinde daha hızlı bir büyümeyi sağlayacağını ve bundan da gelişmekte olan ülkelerin kazançlı çıkacağını ileri sürmektedirler.

II. Küreselleşmenin Ortaya Çıkışı:

İktisadi açıdan küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisi ile serbestlik temelinde bütünleşmesi olarak ele alındığında, bu bütünleşmenin dış ticaret (DT), uluslararası mali fon akımları (UMF) ve yabancı sermaye yatırımları (YSY) ile gerçekleşeceği açıktır. Küreselleşme süreci içinde bu faaliyetlerin serbestleştirilmiş bir ortamda yapılması gereklidir. Bu serbestleşmenin doğal sonucu ulusal ekonomilerin ve politikalarının ağırlığının gittikçe azalması ve küreselleşme süreci içinde karar organı olarak Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) ağırlık kazanmasıdır.

II. A. Dış Ticaret ve Küreselleşme:

Tarihsel olarak DT'in devamlı bir artış gösterdiği ve artışın sürekli olduğu görülmektedir. 1970 yılında 315 milyar dolar olan dünya ihracatı, 1990 yılında 3447 milyar dolar ve 1998 yılında ise 5415 milyar dolara yükselmiştir. Son 15 yıl içinde dünya ticaretinin %8 oranında büyüdüğü, bu artışın DT'de serbestleşme ile aynı anda ortaya çıktığı görülmektedir. Gümrük tarifelerinde GATT çerçevesinde ve ülkelerin kendi istekleri ile yaptıkları indirimlerin bu artışta etkili olduğu açıktır. Serbest ticaretin herkese kazandırdığı görüşü genellikle kabul edilen bir görüş olmakla birlikte, gerçeğin farklı olduğu görülmektedir. Bazı ülkeler, diğerlerinden fazla kazanmışlar, ancak pek çok ülke hiç kazanç elde edememiş, hatta zarara uğramıştır. Dünya nüfusunun ilk %20'sini oluşturan zengin ülkeler ihracat artışının sağladığı yararların %82'sini, buna karşılık en alttaki %20'yi oluşturanlar ise ancak %1,7'sini elde etmişlerdir (Khor, 2000, s. 12). Diğer taraftan DT'in serbestleşmesi ile birlikte gelişen ülkelerin dış ticaret açıklarında bir artış olduğu görülmektedir. Bunun nedenlerinin ise dış ticaret hadlerinin gelişen ülkelerin aleyhine dönmesi, sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik yavaşlama ve DT alanında yapılan hızlı serbestleşme olduğu ileri sürülmektedir. Gerçekten gelişen ülkelerin dış ticaret hadlerinde önemli düşüşler ortaya çıkmıştır. 1980-1992 döneminde gelişen ülkelerin petrol dışı malları gelişmiş ülkelerin sınai malları karşısında %52 oranında değer kaybetmiştir. 1990'lı yıllar boyunca bu düşüşün daha da arttığı görülmektedir. Petrol fiyatları 1996 sonundan 1999'a kadar %16,4, petrol dışı birincil malların fiyatları ise aynı süre içinde %33,8 oranında düşmüştür. Bu olgunun bir anlamda gelişen ülkelere gelişmiş ülkelere bir gelir transferi olduğu açıktır. Bu tür transferlerin gelişen ülkelerdeki borç krizlerine katkıda bulunduğu açıktır (Khor, M., 2000 s.11).

Gelişmekte olan ülkelerin ithalatlarında DT'in artması ile bir yükselmenin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, uluslararası şirketlerin özellikle tüketim mallarını bu ülkelerde pazarlamalarıdır. Bu şirketler bir anlamda "marka bağımlılığı" yaratarak tüketim kalıplarının değişmesine yol açmaktadırlar (Koray, M., 1997, s.20-21). Diğer taraftan DT'in serbestleşmesinde simetrik olmayan bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir çok gelişmiş ülke hala yüksek gümrük tarifeleri uygulamaktadır. Bunun yanı sıra gelişen ülkelerin nisbi olarak avantajlı oldukları dokuma, tarım malları gibi sektörlerinde tarife dışı koruma önlemleri almakta, özellikle ABD ve AB ülkeleri anti-damping önlemlerini bu amaçla kullanmaktadırlar.

II. B. Uluslararası Mali Fon Akımları:

Uluslararası mali fon akımları (UMF) küreselleşme sürecinde en fazla serbestleştirilen unsurdur. Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra döviz piyasalarındaki işlemler büyük ölçüde artmıştır. 1973 yılında günlük döviz alım ve satım işlemleri 15 milyar dolardan, 1992'de 900 milyar dolara yükselmiştir. Günümüzde bu işlemlerin günlük değeri 1 trilyon doları aşmaktadır. Bu işlem hacminin %98'inin spekülatif amaçlı olduğu, ancak kalan %2'sinin ticari işlemlerden doğduğu hesaplanmıştır (Khor, M. , 2000, s. 3).

Mali fon akımlarının artışının çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Bretton Woods sisteminin yıkılması ve dalgalı kur sistemine geçilmesi döviz işlemlerinden büyük ölçüde kazanç elde etme olanağı yaratmıştır. Diğer taraftan iletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucu büyük miktardaki fonların kolaylıkla uluslararası ölçekte transferleri mümkün olmuştur. Bunları yanı sıra türevler (derivatives) denilen yeni mali araçların kullanılması doğabilecek riskleri azaltmıştır. Serbestleşmenin gerçekleştirildiği bir ortamda bu nedenler fon akımlarının büyük ölçüde artmasına yol açmıştır ve açmaktadır.

Mali fonların gittikleri ülkelerin bu fonlardan yararlandıkları açıktır. Ancak bu alanda gerçekleştirilen serbestleşmenin mali krizlere neden olduğu görülmektedir. Özellikle kısa vadeli fonların ülkelere giriş ve çıkışlarındaki dalgalanmalar (volatility) bu ülkelerin mali istikrarını bozabilmektedir. Mali serbestleşmeyi gerçekleştirmiş pek çok ülke çok büyük miktarlarda giriş ve çıkış yapan fonlara karşı gerekli önlemleri almadıkları için mali kriz içine düşmüşlerdir. Yakın geçmişte, 1997 yılında Tayland'ta ortaya çıkan mali kriz bunun örneğidir. Ülkeye büyük miktarlarda giren fonlar varlıkların fiyatlarının artmasına neden olmuş; ancak yapılan spekülatif döviz işlemleri ve büyük miktarlardaki sermaye çıkışı devalüasyonları beraberinde getirmiş ve ülkelerin borç servislerini son derece güç duruma sokmuştur. Mali fon akımlarının serbestleştirilmesi genellikle IMF ve WB tarafından önerilmektedir. Ancak bu kuruluşlar bu akımların yaratacağı risklerden genellikle söz etmemektedirler. Kriz ortaya çıktığında verdikleri reçeteler krizi daha da derinleştirmektedir. Krizden kurtulmak için genellikle sıkı para politikası ve yüksek faiz hadleri önerilmekte, döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması ve konvertibilitenin devamı gibi telkinler krizin daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Bu politikalar yüzünden ülkelerin karşılaştıkları "likidite" problemi "ödeme" problemi haline gelmektedir (UNCTAD, 1998, s.53-108). Halbuki 1990'lı yıllarda ABD'de ortaya çıkan kriz, tamamen ters yöndeki politikalarla durdurulmuştur. Kısa vadeli faiz oranları düşürülerek bankalar ve şirketler rehabilite edilmiş ve sonuçta bono ve tahvil piyasalarında ortaya çıkan

genişleme, uzun vadeli faiz hadlerini düşürmüş ve ekonomi tekrar canlanmıştır. Görüldüğü gibi krizden çıkış için gelişen ve gelişmiş ülkelerde aynı sorun için farklı politikalar uygulanmaktadır.

II.C. Yabancı Sermaye Yatırımları

Yabancı sermaye yatırımlarının (YSY), zaman içinde arttığı gözlenmektedir. 1990'lı yılların başından beri gelişen ülkelere giden yabancı sermaye yatırımlarındaki artış daha da hızlanmıştır. 1981-1990 döneminde toplam YSY'ların %17'si gelişmekte olan ülkelere giderken, bu oran 1991-1995 döneminde %32'ye yükselmiştir. Bu artış, YSY alanında ortaya çıkan serbestleşmeye bağlanmaktadır. Ancak burada dikkati çeken nokta bu yatırımların belli ülkelerde toplandığıdır. 1988-1992 yılları arasında toplam 126,1 milyar dolarlık YSY'nin 47,3 milyar doları sadece Çin ve Singapur'a, 78 milyar doları da sadece dört ülkeye gitmiştir. Bangladeş gibi fakir ülkeler bu yatırımlardan pay almamışlardır (Hirst, ve Thompson, 1998, s.13).

Daha önce gelişen ülkelerin büyük çoğunluğu tarafından şüphe ile karşılanan YSY, daha sonraları istenir olmuştur. Bunun nedeni YSY'nin sağlayacağı yararların, getireceği maliyetlerden fazla olacağı yönündeki beklentilerdir. YSY iç tasarruflar açısından tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Sadece üretim kapasitesini arttırmakla kalmamakta, uzmanlık, piyasa bağlantıları, istihdam artışı ve sanayileşme sağlamaktadır. Ancak bu olumlu yanlarına rağmen YSY'nin maliyetleri de bulunmaktadır.

YSY döviz girişi sağlar. Ancak yapılan yatırımlar sonucunda dışarıya kâr ve diğer sermaye gelirlerini transfer etmektedirler. Bu dışa yapılan transferler, YSY miktarı yükseldikçe artmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre YSY sonucunda dışarıya yapılan transferler, borçlanma sonucunda yapılan faiz ödemelerinden daha yüksektir (Ghazali, 1990, 1996. Atıfta bulunan Khor, 2000, s.37).

Diğer taraftan YSY'nin ekonomide ihracatı artırıcı etkisi bulunmaktadır. Ancak ihracatın sağladığı olumlu etkiyi azaltan bir karşı etki ortaya çıkmaktadır. YSY'nin gerçekleştirilmesinde yapılan ara ve sermaye malları ithalatı, ihracatın sağladığı olumlu etkiyi azaltmaktadır. YSY'nin ödemeler dengesi üzerinde olumlu bir etki yaratabilmesi için sağladığı döviz girişlerinin, döviz çıkışlarından fazla olması gerekir. Ancak yapılan ithalat döviz girişlerini azaltmakta, hatta bazen durum negatife dönmektedir (Khor, 2000, s.37). Ayrıca YSY ile ihracat artışı arasında gittikçe zayıflayan bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu zayıflayan ilişki 1980'li yıllara göre 1990'lı yıllarda, Güney ve Doğu Asya

ülkelerinde daha belirgin hale gelmiştir. Bunun en önemli nedeni olarak YSY'nin fazla ihracat geliri yaratmayan hizmetler sektöründe toplanması gösterilmektedir (UNCTAD, 1999, s.123).

Gelişen ülkelere yapılan yatırımların ne şekilde gerçekleştirildiklerine bakıldığında ortaya ilginç bir durum çıkmaktadır. 1990'lı yıllarda dünyada yapılan YSY'nin %50 ile 60 arasındaki miktarı birleşme ve devir alma yolu ile olmaktadır. 1988-1991 döneminde Çin dışındaki gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların %72'si birleşme ve devir alma yolu ile olmuştur. Bu durumda YSY'nin büyük bir kısmının yeni üretim kapasitesi yaratmaktan çok, mevcut kapasitelerin alınmasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

YSY'nin rekabeti ve kaynak dağılımında etkinliği sağlayacağı genellikle ileri sürülmektedir. Ancak gerçek durum farklıdır. Bu gün dünyada 39000 çok uluslu şirket bulunmakta ve bunlardan en üstte yer alan 100 şirketin 3,4 trilyon dolarlık bir varlığa sahip oldukları hesaplanmıştır (Koray, M., 1997, s.20). Diğer taraftan bazı çok uluslu şirketlerin ulus ötesi (transnational) şirketler haline dönüştükleri görülmektedir. Ulus ötesi şirketler, çok uluslu şirketlerden farklı olarak birden fazla ürün üretmekte ve birden fazla piyasa veya sektörde faaliyet göstermektedirler. Bu şirketlerin sayıları birleşmeler ve devir yolu ile azalmakta, bu şekilde tekelleri eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda bu şirketler kendi rekabet dışı fiyatlarını kabul ettirmekte ve sonuçta etkin olmayan bir kaynak dağılımı ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir uygulamanın rekabetçi ortamı bozacağı da açıktır.

III. Uluslararası Karar Alma Süreci:

Küreselleşmenin önemli bir sonucu da uluslararası ekonomik düzenin işleyişindeki karar alma sürecindeki değişimlerdir. Ortaya çıkan durum ulus-devletin politika üretme ve uygulama kapasitesinin küreselleşme süreci içinde gittikçe zayıflamasıdır. Daha önce ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki politika üretme ve uygulama ulus-devletin yetkisindeyken, bu alanlardaki yetkilerin önemli ölçüde uluslararası kuruluşlara geçtiği görülmektedir. Ulus-devletin yetkilerindeki bu azalmayı kısmen teknolojik gelişmeye bağlamak mümkündür. Çünkü teknolojik gelişmenin sağladığı imkanlar, örneğin büyük fon transferlerinin yapılmasını sağlamakta ve ulus-devlet kendi para politikasını istediği gibi uygulayamamaktadır. Diğer taraftan IMF, WB ve WTO gibi kuruluşlar ulus-devletlerini kendi karar ve kuralları doğrultusunda politika oluşturmaya zorlamaktadırlar. Bir çok gelişen ülke borçları nedeni ile IMF ve WB'na bağımlı olduklarından, kendi yetkilerindeki politikaları bu kurumlara devretmektedirler. IMF ve WB, kendilerine bağımlı olan bu ülkelere yapısal

uyum programlarını uygulatarak gerekli serbest ortamı yaratmaya çalışmaktadırlar.

Ulus-devletlerin karar alma yetkilerini sınırlayan diğer bir gelişme ise Uruguay Görüşmeleri sonucunda WTO'nin kurulmasıdır. WTO kurulması ile fikri haklardan hizmetlere, tarım, ticaret ile ilgili yatırımlara kadar geniş bir alan bu örgütün hakimiyet alanına girmiştir. Diğer önemli bir gelişme ise Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasıdır (MAI). Bu anlaşmaya göre yabancı yatırımcılara son derece geniş bir serbesti tanınmaktadır. Ulus-devletin yabancı yatırımların giriş, kuruluş ve faaliyetlerinin denetleme ve sınırlama yetkisi son derece daraltılmaktadır. Bu anlaşmalar gelişen ülkeleri, gelişmiş ülkeler karşısında hukuki bakımdan zayıf duruma düşürmektedir. Çünkü ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü için uyulacak yollar bellidir ve WTO bu konuda son derece etkilidir.

Burada önemli bir nokta da, uluslararası karar alma süreçlerinde gelişmiş ülkelerin durumudur. Gelişmiş ülkeler bu uluslararası kuruluşları etkilemekte, hatta denetimlerinde tutmaktadırlar. Ayrıca gelişmiş ülkeler küreselleşme ile ilgili konuları ve gündemi kendileri belirleyebilmektedirler. Çünkü ellerinde bu işte kullanabilecekleri çok iyi yetişmiş akademisyen ve bürokratlardan oluşan kadrolar vardır. Bu konularla ilgili resmi, yarı-resmi ve özel kuruluşlardan yardım almakta, çok iyi şekilde örgütlendiklerinden lobi faaliyetlerini etkili bir şekilde yürütebilmektedirler.

Bütün bunlara karşı gelişen ülkelerin ekonomik durumları nedeni ile pazarlık güçleri zayıftır. Borçları nedeni ile gelişmiş ülkelere ve uluslararası kuruluşlara bağımlı olmaları bu sonucu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca küreselleşme konusunda yetişmiş eleman yetersizliği, iyi örgütlenememeleri küreselleşme konularındaki pazarlık gücünü zayıflatan diğer nedenlerdir.

IV. Sonuç:

Küreselleşme süreci içinde gelişen ülkelerin de artan dünya refahından pay alabilecekleri ileri sürülmekte ancak ortaya çıkan durum tersini göstermektedir. Küreselleşme sürecinin işlediği son 20 yılda ülkeler açısından dünya gelirinin dağılımında bozulma ortaya çıkmıştır. Bu gün dünya nüfusunun gelişmiş ülkelere yaşayan %20'sinin dünya gelirinin %82,7'sini aldığı hesaplanmıştır. Geçen 30 yıl içinde sadece 15 ülkenin yüksek büyüme hızına ulaştıkları görülmekte, buna karşılık 89 ülkenin 10 yıl öncesine göre daha kötü durumda oldukları görülmektedir. 70 gelişen ülkenin bu günkü gelirleri 1960'lı ve 1970'li yıllardaki düzeylerinden daha düşüktür (Khor, 2000 s. 7). Bu veriler

küreselleşme sürecinde özellikle gelişen ülkelerde herhangi bir refah artışının ortaya çıkmadığını göstermektedir.

Ayrıca küreselleşme olgusunun refah artışını yaratabilecek dinamiklere sahip olmadığı da söylenebilir. Taraftarlarının öne sürdüklerinin tersine, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisiyle bütünleşmelerinde yukarıda açıklanan sorunlar bulunmaktadır. Ancak uluslararası karar organlarının bu bütünleşmede engel oluşturan bu sorunları çözmek yerine bu sorunların yer aldığı süreçte küreselleşmeyi sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca önerdikleri yapısal uyum programlarının küreselleşmeden çok kriz yaratıcı nitelikte oldukları, hatta olan krizi daha da derinleştirdikleri ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme bu durumda gelişen ülkeler için bir ümit değildir.

Kaynaklar:

- Hirst, P. ve Thompson, G., "Küreselleşme Sorgulanıyor", Dost Kitabevi, Eylül 1998 Ankara.
- Khor, M., "Globalization and the South: Some Critical Issues" *Discussion Papers*, No:147, April 2000. UNCTAD.
- Koray, M., *İktisat Dergisi*, Temmuz 1997, No: 369.
- Tonak, A., "Küreselleşme-Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı", İmge Kitabevi, Nisan 2000, Ankara.
- UNCTAD, 1999, *Trade and Development Report*, United Nations, Geneva and New-York.